

JASTVO I SEBSTVO

Živan Bezić, Split

UDK: 159.923.2; 159.964.2

Pregledni članak

Primljeno 2/2001.

Sažetak

Problem jastva silno je zanimljivo pitanje u psihologiji. Posebno je zanimljivo za čovjeka kao biće jastva. Auktor najprije promatra taj problem s raznih polazišta, a najviše sa psihološkog i psihoanalitičkog. Iznosi poznatije teorije o postanku, razvoju i strukturi Ega. Pokušava unijeti više svjetla u ovu još nedovršenu terminologiju, s time što označuje Ja (ego, I) kao srž ljudske osobnosti, jastvo (myself) kao njezin subjekt i sebstvo (the self) kao njezin objekt.

Ključne riječi: Ja, jastvo, sebstvo, čovjek, osobnost, egologija.

JA/ EGO

“L' ordre de la pensée est de commencer par soi”
(Bl. Pascal, *Pensées*, br. 210)

Čovjek je znatizeljno biće. Sve ga zanima: ljudi i događaji, okolina i okoliš, zemlja i nebo, svemir i Bog. I to ne samo općenito nego i u svim mogućim potankostima.

A što ga zanima najviše? On sam, njegov vlastiti bitak. Svaki čovjek želi znati tko je on, pa i što je on kao biće uopće, kao čovjek i kao osoba. Ovaj će u prvom redu psihološki esej pokušati odgovoriti na njegova pitanja o ljudskom jastvu i sebstvu.

Ja (ego) je kratka riječ, zapravo rječca, a u sebi tako duboki ponor! Slovenci za naše Ja kažu “jaz”, i stvarno je ljudsko Ja pravi jaz, tamna bezdanka. U tom mračnom bezdanu gotovo i nema nikakva svjetla. A jer je naše Ja toliko mračno, ono biva tajnovito i nabreknuto značenjem. Sadržaj ega više pripada osobnom iskustvu nego znanosti. Ipak mu i znanost nastoji osvijetliti korijen.

Terminologija

Prije nego uđemo u srž problema, bit će korisno da se orijentiramo u samom nazivlju jastva. To će biti prinos jasnoći kasnijeg razglabanja. Počet ćemo najprije s hrvatskim jezikom.

Internacionalni *ego* u našem jeziku glasi "ja". U deklinaciji se ono mijenja u mene, meni, me.¹ Praslavensko Ja je zvučalo "az", što se sačuvalo u bugarskome i slovenskome, samo što je u slovenskome jotizirano. U češkom, ruskom, slovačkom, poljskom, srpskom i ukrajinskom jeziku je svima zajedničko naše prastaro Ja. Ono je, dakle, sveslavenski izričaj.

Oblik *ego* zapravo je staro grčko εγω (što dolazi iz indoeuropskog *eghom*), koje također doživljava promjenu u sklonidbi. Grčkome se pridružuje latinsko *ego* (deklinacija: *mei, mihi, me*), koje je postalo međunarodnim terminom. Po latinskome se ravnaju i talijanski "io" (*me, mi*) i francusko "moi" (naglašeno) te "je" i "me" (nenaglašeno)

Englesko Ja jest "I" (s obratnim izgovorom od našega ja) koje stoji ispred glagola (akcija!) i piše se velikim slovom!² U pasivno-reflexivnom značenju oni rabe "self", "myself" i "me" (npr. "it's me"). Te angloameričke osobne zamjenice prvog lica prisutne su danas u cijeloj međunarodnoj literaturi.

Od europskih naroda još ćemo spomenuti njemačko "ich" i "das Ich". Za pojam *sam* (npr. *sam glavom*) Nijemci imaju "selber", a za jastvo općenito "selbst", koje je postalo korijenom brojnih jezičnih kovanica, kojima njemački obiluje (kao npr. *Selbstbildnis* te je u tome najbliži engleskome "the self". E. Fromm razlikuje "ego" i "ich". *Ego* vezuje uz glagol imati, a *ich* uz glagol biti.³ Latini su se za sebstvo znali služiti jakim izrazima *ipsissimus* i *semetipse*.

Pojam ega

Sad će nam biti lakše uživjeti se u pojam Ja-ega, kojim se bavi egologija. Ovdje ćemo navesti neka poznatija *polazišta* u definiranju ega.

Počet ćemo s *jezičnim*. Za gramatiku je Ja prvo lice jednine osobne zamjenice. Ja je riječ kojom jedan govornik označuje sama sebe. Dakle: verbalna i kratka zamjena za osobnost.

1 Ova promjena osnove u deklinaciji ega značajna je za sve indoeuropske jezike zbog starine same riječi, nastale prije sustava sklanjanja.

2 I mi ćemo u ovom radu oponašati Engleze te pisati Ja velikim slovom, kako ne bi bilo zabune s običnim malim ja. U grčkom, latinskom i hrvatskom jeziku lična zamjenica nije važna jer je otkrivaju nastavci glagola u sprezanju, a u nekonjugiranim jezicima je osobna zamjenica potrebna. Kad mi stavljamo pred glagol zamjenice ja-ti-on, želimo ih naglasiti.

3 E. Fromm, *Die Revolution der Hoffnung*, Klett, Stuttgart, 1971., str. 94.

Empiričko polazište veli: Ja je "iskustvo pojedinca o samom sebi".⁴

Vitalističko: Ja je subjekt svjesnih doživljaja, doživljaj vlastitog sebstva.

Gledano *psihološki*: Ja je središte ljudske psihe. Utemeljitelj moderne nauke o psihologiji W. Wundt veli da je Ja "Gefühl des Zusammenhangs aller psychischen Erlebnisse".⁵ Pjesnik bi rekao kako je Ja spoznajni otok u oceanu neumlja.

Tako smo se približili *kognitivnom* poimanju jastva, jer ono je "svjesni dio osobnosti".⁶ Svijest i samosvijest su specifikum našeg Ja.

Akciono polazište inzistira na Ja kao subjektu djelovanja. Ono je izvorište svih djelatnih motivacija kod čovjeka. "Ja" izgovara čovjek koji nešto radi ili govori (a i govor je rad).

Dinamički vid jastva ističe da je naš ego svjestita energija, pogonski motor ljudskoga života, koji mu daje poticaj za sva tjelesna i duševna gibanja. U njemu se sijeku i prelamaju i utjecaji vanjskih faktora.

Antropološko-personalno polazište gleda Ja kao srž ljudske osobe. Ja nam pruža osjećaj osobne individualnosti i istovjetnosti. A kao riječ ono je samo jezična zamjena za vlastitu osobnost, kako smo već vidjeli.

U *socijalnom* kontekstu Ja je oznaka za jedinku u ljudskom društvu. Ono ima i množinu - mi. Jedna osoba se ne može pojmiti bez drugih sličnih osoba. Ego je samo jedna od društvenih relacija. Uostalom, čovjek je društveno biće.

U *zakonskome pravu* jastvo se traži kao temelj pravne fizičke osobnosti. Ono je pravni subjekt i nosilac prava i dužnosti. U slučaju da neko Ja ne uživa svjestitost, mora imati skrbnika, odnosno zastupnika.

Kako je u ovom eseju nemoguće napose analizirati i vrednovati svako od tih polazišta, preostaje nam ukratko reći: u svakom se od njih krije zrno istine. Ako se zastupaju ekskluzivistički, ne pružaju nam istinu u cjelini, a mogu je i iskriviti. U nekim se od tih teorija više jaši na bitnome, a neke se bave rubnim pitanjima. O nekima ćemo još govoriti pod novim vidicima.

Uz gornje opisnice ega valja još spomenuti i njegove *funkcije*:

4 V. Hudolin, *Rječnik psihijatrijskog nazivlja*, 4. izd. Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 123.

5 "Osjećaj povezanosti svih duševnih doživljaja".

6 V. Hudolin, *ib.* str. 123.

Ego usredotočuje svijest i samosvijest svake osobe.

Kako se ono osjeća ugroženim u ne uvijek prijateljskom svijetu, pokušava se braniti raznim obrambenim mehanizmima.

Ego se ponaša pasivno kad se mora prilagoditi neminovnome u sebi i oko sebe. No ono je i aktivno u izražavanju sama sebe te i kreativno u stvaranju novih mogućnosti i situacija.

Ustrojstvo ega

Egologija se ne zadovoljava s time da samo konstatira postojanje ega i njegove moguće sadržaje. Ona prodire još dublje te pokušava otkriti i njegovo unutarnje ustrojstvo.

Ako ego postoji, onda je ono *stvarnost*, a kao stvarnost se na neki način mora ustanoviti i potvrditi. Na prvome je mjestu usvijestiti način spoznaje: svi smo mi živo svjesni svoga Ja, o njemu često govorimo te ga znamo i ponosno isticati. Drugi je način spoznaje ega onaj iskustveni i empirički: svi ga opažamo oko sebe i o nj se često spoticemo neugodno, ali srećom i ugodno.

Ja nam pruža doživljaj *posebnosti*, tj. individualiteta. U mnoštvu ega oko sebe mi se doživljujemo kao nešto, ili bolje kao netko tko je drugačiji od ostalih ega. Upada nam u oči bjelodana razlika između Ja, Ti i Oni.

Posebnost se osjeća i kao svijest samo-stojnosti i samo-bitnosti. I psihički i fizički sam odvojen od ostalih ega. Moje se bivovanje ne poklapa s njihovim. Postojim sam na svoj način i na svoj račun. Osjećam drugačije, reagiram drugačije i postupam drugačije. Umirem sam i moja smrt pripada samo meni. A što se tiče života, on je neko originalno bivstvovanje, svjesno, no misteriozno. Ni sam Jahve nije kazao "Ja sam ja", nego: "Ja sam onaj koji jesam".

Vidim sam, a to i drugi opažaju, da sam ja *subjekt* djelovanja. Osjećam se odgovornim za ono što činim, a i svi drugi smatraju mene odgovornim za sve moje čine, hvale me ili kude. U jezgri moje psihe krije se, dakle, i jedan etički segment.

Fizički opažam *sukladnost* svojih tjelesnih pokreta. Osjećam ih kao jednu cjelinu. Činim ono što želim i hoću, moje su kretnje u skladu s mojom nutrinom, a isto tako i same među sobom. Sve pripadaju istom nosiocu i subjektu.

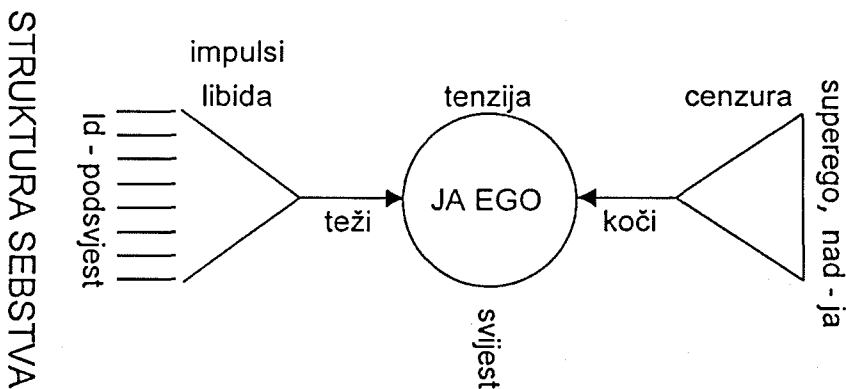
Ustanovljujem također da moje Ja uživa i neko *mojstvo*, svoje vlastito svojstvo i neko naročito sebstvo, koje je izvorno i u svezi samo sa mnom.

To su svagdanja iskustva svakoga od nas. Potvrđuju nam ga i svi psiholozi koji se bave egologijom. Ipak jedan psiholog zaslužuje poseban spomen kad se govori o strukturi ega. To je S. Freud.

On zamišlja ljudsko ja u segmentima ili slojevima, dakle fragmentarno. Osobnost bi se sastojala od tri bitna fragmenta ili sloja bića, koje je on nazvao *id* (Es), *ego* (ich) i *superego* (Überich ili nad-ja). Prvi i temeljni sloj – id ili Ono – potječe iz ljudske biologije, a koja je slična u svim živim bićima te čovjek nije nikakva somatska iznimka. Id izvorno izranja iz prirodnih životnih energija i predstavlja ono što je u čovjeku nagonско, nesvjesno ili podsvjesno. Id upućuje svoje impulse, porive, nagone i biotičke prohtjeve libida središnjem sloju ljudske ličnosti što se zove ego. Međutim, povrh ega bdi je jedna više instanca, koja djeluje na Ja preko odgoja, tj. utjecajem roditelja, odgojitelja, okoline, društva i morala te nekih opće usvojenih ideala, što je sve zadatak superega kao vrhovnog cenzora ponašanja.

Dakle, zbito rečeno, id kao nosilac libida šalje svoje podražaje u središte ljudske osobnosti, ego ih kao nosilac akcije izvodi i regulira, a superego (savjest, idealni Ja) kontrolira i cenzurira kako zahtjeve libida tako i izvedbu ega. Sam ego se nalazi između dvije vatre: ida i superega s njihovim suprotnim zahtjevima. Id se pri tome vodi načelom užitka, a nad-ja načelom ideala. Jastvom upravlja načelo stvarnosti, to znači uspješnog izmirenja suprotnosti.

Freud je svoju zamisao običavao ilustrirati metaforom sante leda (biološko, nesvjesno, podsvjesno), od koje viri iznad tamnog oceana ida samo njezin vrh (ego i superego). Mi ćemo ovdje Freudovu zamisao oslikati crtežom koji je bliži Jungovoj shemi.

Kutovi promatranja

Ovaj način promatranja ustrojstva ega prigoda nam je da napomenemo kako ima i drugih kutova gledanja na problem ega. Mi ćemo se ograničiti samo na pet poznatijih vidika: biološki, razvojni, psihološki, filozofski i teološki.

Biološki kut promatranja ega ističe njegovu somatsku utemeljenost, biološko podrijetlo i motivaciju djelovanja.⁷ Prije svega treba reći da se fenomen jastva nalazi samo kod ž i v i h bića. Smrću ga i ona gube, odatle toliki strah od smrti kod svega što živi, osobito kod čovjeka. J. B. McCarthy definira ovaj strah "as the neurotic fear of the loss of the self",⁸ što je točno ako se izbac i iz texta atribut "neurotic". Naime strah od smrti je sasvim normalna pojava svega što živi i nije ništa bolesna. Zatim valja istaknuti da jastvo posjeduju samo l j u d i kao razumna bića. Ni oni ga nisu svjesni prije kraja 3. ili početka 4. godine života, a ni poslije ako izgube razum. Tjelesni organ koji bitno utječe na djelovanje ega jest mozak.

Osim čovjeka n i jedno drugo živo biće ne zna za pojam jastva. Životinje "govore" samo u basnama, tj. kad ljudi misle umjesto njih.

H. Thomae shvaća Ja kao neku dinamičku životnu energiju te u tom smislu razlikuje trovršno Ja: a) propulsivno: to je još nefixirana životna energija, raspoloživa za svaku akciju; b) impulsivno, što je nagonska energija određena za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba (prehrana, razmnožavanje), te c) prospektivno Ja, koje je očito neka duševna energija koja snuje, planira, regulira i kontrolira čovjekovo vladanje.⁹

Razvojni ili evolutivni pristup egu otkrili smo već kod Freuda. Po njegovoj tezi ego je ukorijenjeno u idu te s njime neraskidivo razvojno povezano. Osim Freuda, a na njegovu tragu, zastupali su evoluciju ega H. Hartmann, R. Loewenstein, R. Spitz, Ed. Jacobson i M.S. Mahler. Evo ukratko, po Mahlerovoj, tijekom stadija u razvoju ega: 1. autistički stadij ili "primarna autonomija"; 2. simbiotski: dok je još dijete povezano s majkom i najbližom okolinom; te 3. odvajajući od okoline, što znači punu osobnu individuaciju.¹⁰

Ovdje se, dakle, radi o evoluciji unutar ljudske vrste, ne vrsta općenito. Na djelu je holistička strukturalna evolucija, a ne neki

⁷ H. J. Eysenck, *The biological basis of personality*. Thomas, Springfield 1967; K. R. Popper, J. C. Eccles, *Das Ich und sein Gehirn*, Piper, München, 1982.

⁸ J. B. McCarthy, *Death Anxiety*, Gardner Press, N. York, 1980., str. 2.

⁹ *Psicologia e azione pastorale*, str. 99.

¹⁰ M. S. Mahler, *On human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*, str. 354.

odvojeni razvoj. Jedinstvena je od samog početka i usmjerena skladnom razvitku svih tjelesnih i duševnih sposobnosti. Ako ostanemo pri psihoanalitičkoj terminologiji, onda id jest materijalna baza jastva, ali ego nije novogradnja nego sugradnja, a tako je i superego zapravo dogradnja, a ne neka nadogradnja.¹¹

Razvojna egologija nalazi potvrdu i na psihološkom polju. Tek rođeno dijete istom uči razlikovati sebe od ostalog svijeta, Ja od ne-Ja te još temeljnu razliku između što i tko. I kad već nauči govoriti, mališan će ispočetka kazati mami o sebi u trećem licu: "Ivica je gladan". Istom pri kraju treće godine života će reći za sebe: "Ja sam ti gladan". To je njegovo novo, ovaj put jastveno rođenje.¹² Doživljaj ega mali čovjek stječe polako: opetovanjem istih čina, redovitošću postupaka, pravilnošću gesta i stalnim navikama. Koncentracija duševne energije u ego je "cathexis".

W. R. Fairbrain prihvaća frejdovske putove razvoja ega,¹³ ali se je švicarski psiholog J. Piaget prebacio na experimentalno izučavanje razvoja inteligencije bez libidinoznih predrasuda. On pronalazi četiri glavne razvojne periode djetinjstva, tj. senzorno-motoričku, predoperacijsku, operacijsku i formalnu. Otada je Piagetova metoda istraživanja nezaobilazna u psihologiji.¹⁴

Već s Piagetom prevladava *psihološko* gledanje na formaciju ličnosti. E. Erikson psihološkom shvaćanju ličnosti dodaje još i socijalnu komponentu, ali sasvim drugačije od Freuda. Kod ovog je id na prvome mjestu, a kod Eriksona je to ego, tj. centralna točka u razvoju. Čovjek je u osnovi dobar, a ne loš i konfliktuozan kao u Freuda. Erikson izmiruje napetosti na crti id - ego - superego, a rast postavlja ne na genetski (kao Freud), nego na epigenetski, tj. psihosocijalni princip. Naglasuje rast ega kroz cijeli ljudski život, a ne samo u djetinjstvu i mladenaštvu. Formulirao je osam razvojnih stadija u čovječjem životu.¹⁵

11 Ž. Bezić, *Razvojni put mladh*, II izd., UPT, Đakovo, 1989., str.48.

12 R. L. Reahy, *The Development of the Self*, Academic Press, Orlando, 1985; J. W. T. Redifearn, *My Self, may many Selves*, Academic Press, Orlando, 1985; M. Fordham, *Explorations into the Self*, Academic Press, Orlando, 1986.

13 W. R. D. Fairbairn, *Psychoanalytic Studies of the Personality*. Routledge, London, 1978. Hrv. prijevod *Psihoanalitičke studije ličnosti*, Naprijed, Zagreb, 1982.

14 Arnold-Eysenck-Meili, *Lexikon der Psychologie*. Band I, Freiburg, Herder, 1980., str.1637.

15 E. Erikson, *Life cycle*. MacMillan, New York, 1968.

Ovdje ne možemo ulaziti u famozni problem "body-mind".¹⁶ Kao poantu te nametnute rasprave želimo samo istaknuti misao: ne može biti psihologije bez psihe.

Egologija je srce antropologije, a čovjek je opet središte *filozofiranja* kao njegov jedini subjekt i glavni objekt. Izučavanjem čovjekove biti ulazimo ne samo u dubinsku psihologiju već i u dubinsku filozofiju. Po njoj je čovjekovo Ja najprije jedna mogućnost (*potentia*), zatim je ostvarenje te mogućnosti (*potentia in actu, persona, status*) te napokon živi agens (*potentia activa, actus agens*). Tako se preko potencije dolazi do aktualije i stvarnosti, dakle činjenice ljudskoga Ja. Ono je sama sub-stancija osobnosti i nosilac svih ostalih akcidenata.

Ego je izvor i sjedište ljudske misaonosti, producent misli koja i sačinjava bit čovječstva. Ja je identičan s umom, stoga je Descartes i mogao izvesti svoj zaključak: "Cogito, ergo sum". Ego se dokazuje i time što može reći ne samo "da" (njem. "Ja"), nego i "ne", što je oznaka njegove volje i slobode. Uz um i volju naše je Ja ognjište tople i dinamične osjećajnosti, koja obogaćuje i karakterizira ljudsko biće. Tu je na mjestu opaska filozofa Th. Reida: "I am not thought, I am not action, I am not feeling. I am something that thinks and acts and suffers."¹⁷

U svim je filozofijama Ja igralo važnu ulogu i dobilo posebnu boju viših ili nižih tonova. U prosvjetiteljstvu vlada racionalističko Ja, u liberalizmu je to autonomno Ja, u romantici sentimentalno, u existencijalizmu ekspresionističko, u socijalizmu i sociologiji društveno, u modernizmu kritičko, a u postmodernizmu neko rasplinuto Ja. Ego ipak uživa najveći ugled u filozofiji personalizma.

U povijesti filozofije je u raznim epohama isticano pojavno, fenomenalno i površinsko Ja, zatim dubinsko i numenalno, a kroz cijelu tu istu povijest, od antike do danas, znalo se je također i za transcendentalno Ja, ono koje nas povezuje i s nadsvijetom. S njime pristupamo i *teološkoj viziji* ljudskoga jastva. Ego je, doduše,

¹⁶ H. J. Bogen, *Mensch aus Materie*. D. Knauer, München, 1976; J. C. Eccles, *The human mystery*, Springer Int. N. York, 1979; S. Vanni-Rovighi, *Uomo e natura. Vita e Pensiero*, Milano, 1980; G. Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen*. 4. izd. München, 1986; J. Seifert, *Das Leib-Seele Problem*. 2. izd. Darmstadt, 1989; J. Haugeland, *L'Esprit dans la machine*. Jacob, Paris, 1989; J. Gevaert, *Il problema dell'uomo*. 8. izd. LDC, Leumann 1992; R. Lucas Lucas, *L'uomo spirito incarnato*. Paoline, Cinisello Balsamo, 1993; R. Warner (ed), *Mind-Body Problem*. Blackwell, Oxford, 1998.

¹⁷ "Ja nisam misao, ja nisam djelo, ja nisam osjećaj. Ja sam netko tko misli i djeluje i tripi" (T. Reid, *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Ed. Woosley, MIT Press, 1969., Es. III, ch 4).

sazdano od tjelesne i duševne podloge čovječstva, ono je u bogoslovlju uvijek otjelovljeno i utjelovljeno Ja, ali je u prvom redu ipak *duhovna* stvarnost. Jer, ako djeluje duhovno, onda i bivstvuje duhovno po filozofskom načelu "agere sequitur esse".

U rječniku Biblije termin Ja ne igra veliku ulogu, ona ga ne naglasuje. Dapače, mjesto isticanja jastva, ona pribjegava riječima koje su mu bliske po značenju: tijelo, duša, čovjek, život, životna snaga, osoba, duh, dah i živo biće (Post 6,17; Ps 78; Iz 40,6; 46,5). Za ljudsku osobu Sveto pismo upotrebljava jednako riječi tijelo i duša (M 10,28). Realizam Pisma se vidi baš u toj zamjeni čovječstva i tijela: "I svako će tijelo vidjeti spasenje Božje" (Lk 3,6) ili "Izlit ću Duha svoga na svako tijelo" (DAP 2,17). Koji put se izjednačuje duša i sebstvo. Tako npr. gavan u Evanđelju razgovara sam sobom: "Tad ću reći svojoj duši..." (Lk 12,19). Sličan duševni odnos postoji između Davida i Jonatana (1 Sam 18,1-3). Izraelci su kao i svi ljudi "put i dah" (Ps 78,39).

Ljudsko je Ja direktno stvoreno od Boga: "Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskoga i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša" (Post 2,7). Na taj način je Stvoritelj učinio čovjeka svojom slikom i prilikom, stvorio ga je osobom kao što je osoba i sam Bog (dakako, jednakost božanske i ljudske osobe je analogne naravi).¹⁸ Tog istog čovjeka Bog posvećuje za svoje dijete i spašava milošću pravoga Jedinca Isusa Krista i Duha Svetoga. Napokon ga i ovjekovječuje primajući ga sebi u vječno blaženstvo u krilu božanskog Trojstva.

Bog sam je dignuo visoko dostojanstvo ljudskoga Ja učinivši ga svojom osobnom slikom i vlastitim djetetom. To je vrhunac antropologije. Kršćanski su teolozi prvi elaborirali pojam osobnosti te postavili temelje personologije i personalizma.

Nijekanje ega

Da bi se problem jastva sagledao u njegovoj cjelini te zbog znanstvenog poštenja, treba reći da u filozofiji i psihologiji postoji i struja mišljenja koja niječe jastvu existenciju. Za nju je ego samo dovtljivi mentalni konstrukt, koji ne postoji u stvarnosti. On samo približno opisuje jednu od psiholoških postavki, ali joj ne može dokazati ni postojanje ni narav.

¹⁸ A. Huxley naziva Boga "Eternal Self in the depth of particular, individualized selves" (*The perennial Philosophy*, Triad Grafton Books, London, 1985., str. 17).

Nijekanje jastva započelo je još davno u hinduskim i budističkim religijama. U hinduskoj stoga što je ona sklona panteizmu, a u budističkoj zbog ideala nirvane. Jedna od najstarijih istočnih psiholoških škola, Abhidhamma, odbija pojam jastva (atta) te se služi mjesto njega izrazom "bhava", što bi označivalo struju svijesti u neprekidnom trajanju. U njoj pliva beskonačna serija događaja, koja čovjeku pruža privid jastva. U toj se struji javlja čudan paradox "djela bez djelatnika, spoznaje bez spoznajnika i svijesti bez svjesnog subjekta".¹⁹

Na Zapadu je s izričitim nijekanjem ega počeo D. Hume. Za nj jastvo nije posebni entitet, već samo snop osjeta, zbir iskustva i doživljaja (*a collection of experiences*). U čovjeku nema stalnog subjekta mišljenja, osjećanja i htijenja. Ego je samo mjesto (teatar) na kojem se pojavljuju i nestaju, dolaze, prolaze i odlaze naša iskustva i opažanja. Poslije je Nietzsche nazvao Ja "gramatičkom iluzijom".

U novije je doba najveći nijekalac jastva američki bihevizizam (Watson i Skinner). Po njemu je čovjek u svojoj jezgri samo "crna kutija" ili, kako se je prije govorilo "tabula rasa", u kojoj nema nikakvih psihičkih datosti i procesa, jer je potpuno prazna. U njoj se samo odrazuju vanjski okolinski podražaji. Ja nije ništa drugo nego verbalni izraz za praznu nutrinu. Čovjek je biće bez slobode, plod čistog determinizma, koji se može kondicionirati. U neobihevizizmu se, doduše, danas dopušta i uloga ljudskog organizma (ali bez psihe), pa je stara formula ponašanja (S - R, gdje je S-*stimulus*, a R-*response*) proširena ovako S - O - R. No, i nju bi trebalo preformulirati u S - Ego - R, gdje Ego predstavlja i tjelesne i duhovne komponente jastva.²⁰

Sve su te negacije jastva nategnute i usiljene. Kako može postojati akcija bez djelatnika, spoznaja bez spoznajnika i svijest bez svjesnog subjekta? Ako je ego scena ili teatar, onda je i cijeli čovječji život predstava i gluma. A gdje je u bihevizizmu mjesto za ljudsku biologiju, fiziologiju i hereditarnost? Ako je čovjek u sebi "camera obscura", onda postoji i fotografija bez fotografa i bitak bez postojanja. Govorimo budalaštine, a može li biti budalaštine bez budale?

JASTVO

Dosad smo se stalno služili terminima Ja i jastvo bez razlike. Međutim, došao je i čas razlikovanja te im moramo pobliže označiti

¹⁹ Z. Van Aung, *Compendium of philosophy*, Harper, New York, str. 7.

²⁰ B. F. Skinner, *Science of human behavior*, Macmillan, N. York, 1953. Isti: *Beyond freedom and dignity*, Knopf, New York, 1971.

pripadajuće značenje. Premda oba pripadaju istom semantičnom polju, ipak nisu isto.

Sadržaj jastva

Prvo što ih razlikuje jest pitanje relacija ili odnosa. Jastvo je Ja u svojim odnosima. Na prvi pogled je ego za svaku ljudsku jedinku neka vrsta ab-soluta, ali nije tako. Svako se Ja nalazi upleteno u mreži raznolikih odnosa. Među ljudima ne postoji neko apsolutno Ja, samo za sebe i samo po sebi. Ja existira jedino u relacijama, prije svega prema samome sebi, zatim prema drugima i prema ukupnosti ega kao zajednice. Napokon se i svako Ja mora odrediti i u svom odnosu prema Stvoritelju.²¹

Jastvo se očituje upravo ovim prvim odnosom, tj. reflexijom o samome sebi.²² Ostale relacije spadaju u druge grane psihologije koje su, uostalom, sve važne. Krleža je to lijepo kazao: "Naše ja je kao kuća stara puna stranih, pokojnih stanara."²³

Isto je opazio i sam Freud kad je podijelio Ja na autističko i realističko. Prvo je zabavljeno samo vlastitim porivima i potrebama. Drugo je usmjereno izvan sebe. W.E. Winacke je ta usmjerenja nazvao primarnim i sekundarnim procesima mišljenja.²⁴

Prihvatanje vlastitog Ja uvjetuje zdravu formaciju jastva, a omogućuje i lakše prihvatanje drugoga. To priznaju i psiholozi i teolozi.²⁵ Samosvijest i samopoštovanje silno pridonose pravilnom procesu jastvovanja. Ja je početni i još nerazvijeni ego, polazni entitet što se nalazi u razvoju. Ja se ne rađa gotovo. Ono raste s čovjekom. Neki ga ljudi nikada ne razviju do kraja te ostaju infantilni. Ja je danost i plod ljudske biosfere, tajanstveni s t o ž e r oko kojega se sve okreće. Ono je ne samo subjektivno, nego i reflexivno Ja u punom dozrijevanju kad postaje jastvo. Ovo je pak dokaz zreloće ega koje sada tvori jedan zaokruženi neurofiziološko-psihički sustav.

Budući da je jastvo novi, još dovoljno neistraženi termin, doživljava različite interpretacije. U jezičnom pogledu ga se definira

21 "Jede Selbsfindung vollzieht sich in vier Aufgaben: Ichfindung-Dufindung-Wirfindung-Gottfindung" (J. Goldbrunner, u: *Theologisch-praktische Quartalschrift*, br. 2, g. 1986., 203.

22 D. Anzien, *Le Moi-peau*. Ed. Dunod, Paris, 1985.

23 M. Krleža, *Lirika*. NZH Zagreb, 1949., str. 182.

24 W. E. Vinacke, *The Psychology of Thinking*. II izd. McGraw-Hill, N. York, 50,54.

25 Npr. J. Ratzinger (*Communio*, br. 3, g. 1987., str. 247).

kao "skup svega onoga što čini čiju ličnost, individualnost".²⁶ Anić veli slično: "Jastvo je ukupnost onoga što čini 'ja'", pa dodaje još i Matičinu definiciju.²⁷ Ako je Ja zamjenica, jastvo se osamostaljuje i postaje imenica, doduše više reflexivna nego konkretna. Imenica je i u drugim jezicima: *the self, le moi, das Ich*.

Ja upućuje na samu jezgru osobe, a jastvo je kao neka aura ili proširenje ega. Jastvo je svijest vlastite osobnosti i subjekt svjesnog djelovanja. Ono je u svojoj suštini i subjektivnost i subjektivnost. Dok je Ja lice, jastvo je ličnost.

Na filozofskom planu jastvom su se bavili već i grčki klasici. Spominjemo samo Platona, koji Ja uključuje u pojam duše s njezina tri sloja: umom, voljom i čuvstvima. Moderni također u jastvu otkrivaju trodijelnost: tijelo + duša + duh (kod Klagesa to su nazivi Leib + Seele + Geist) i među njima nalaze napetost.²⁸

Freudovo psihoanalitičko tumačenje već nam je poznato. On ne pravi stroge razlike između ega i jastva. Čini se da po njemu jastvo obuhvaća samo id i ego, dakle područja ugone i stvarnosti. Njegov odbjegli učenik C. G. Jung je opet previše proširio teren jastva, koje "živi jednako od ciljeva kao i od uzroka". On uzroke nalazi u urođenim arhetipovima, a ciljeve u kulturnom razvoju. Jung ponešto komplicira ustrojbu jastva i sebstva pa u ljudskoj psihi otkriva *selbst, ich*, personu (*animus* i *anima*), sjenu (*Schatten*), individualnu i kolektivnu podsvijest. Sve te elemente opet obuhvaća pojmom "selbst".²⁹ Drugi Freudov učenik A. Adler manje je kompliciran u svojoj egologiji, zanemaruje biologiju ega, a kompleks manje vrijednosti rješava s "kreativnim Ja".

Suvremeni psiholozi promatraju jastvo uglavnom s tri vidika: deskriptivnog (*selfconcept*, kakav sam), sadržajnog (*selfsystem*, što sam) i aksiološkog (*selfesteem*, kako se procjenjujem). M. Mead je istraživala jastvo u njegovim sadašnjim odnosima (socijalno) te u iskustvenim provjerama na terenu. A. Maslow, G. Allport i C. Rogers svaki su na svoj način, ali u priličnom skladu - humanistički i personalistički - glede finaliteta, te su mnogo pridonijeli psihologiji i pedagogiji jastva.

Pod utjecajem moderne fizike Kurt Lewin pojam polja uvodi i u egologiju. Njegova "teorija polja" vidi u ljudskoj ličnosti nešto poput

²⁶ Rječnik hs. književnog jezika, Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 426.

²⁷ V. Anić, Rječnik hrvatskoga jezika. III. izd. Liber, Zagreb, 1998., str. 367.

²⁸ L. Klages, *Handschrift und Charakter*, Leipzig, 1949.

²⁹ C. G. Jung, *Gesammelte Werke*, u 18 svezaka, izd. u Zürichu i Stuttgartu; C. G. Jung i dr. *Čovjek i njegovi simboli*. Mladost, Zagreb, 1974.

sferičkog kruga, u čijoj jezgri leži ego, koji opet, što pasivno, što aktivno, komunicira s perifernim krugovima oko sebe. Uzajamni se utjecaji obavljaju u oba smjera. Njihova je interakcija vektorska i dinamična, napeti sustav energija. Lewinov je psihogram golemo bojno polje egocentričnih silnica.³⁰ Njegovo je "polje svijesti" mnogo uvažavao i Rogers.

Anatomija jastva

Već nam je poznato da se jastvo ostvaruje svjesnim odnosom prema samome sebi. Upoznavanje sebe stari je zadatak mudrosti i psihologije, napisan čak i na pročelju hrama u Delfima: "gnothi s'eauton". To nije nemoguće, jer svatko je sam sebi najbliži, ali je rizično ako se netko približi svom egu suviše blizu, jer se samoopažanje daje lako pretvoriti u samodopadnost i samoprijevaru.³¹ Danas se samoopažanje prenosi od svjesnog ega i na ono što je nesvjesno, predivjesno i podsvjesno u njemu. Samospoznaja se provodi znanstveno i metodički uvidom, introspekcijom, iskustvom, promatranjem sebe i drugoga, sakupljanjem činjenica, testiranjem, anketiranjem i experimentiranjem,³² tipiziranjem i procjenjivanjem (evaluacija). Kao rezultat brojnih istraživanja anatomije jastva dadu se ustanoviti sljedeće njegove *konstante*:

- *svijest i samosvijest*. Sviješću se otkriva svijet oko sebe, a samosviješću svijet u sebi. To nije samo svjesnost ili svjestitost ega nego i znanje o sebi (*selfawareness*), za sebe, tj. svjesna spoznaja vlastitog postojanja i bitka.³³ U tome nam pomažu apriorne analize i aposteriorne sinteze.

- *Osobna istovjetnost* misli, osjećaja, iskustava. Identitet jastva se odnosi na sve njegove fizičke, vegetativne, osjetilne i spoznajne moći. Učinak je istota doživljaja i jedinstvo svijesti.³⁴

³⁰ K. Lewin, *Dynamic Theory of Personality*. N. York 1935; Isti: *Field Theory in Social Science*. New York, 1951.

³¹ A. Trstenjak, *Putovi k čovjeku*. UPT, Đakovo, 1995.

³² To može biti upitno, jer je moralno nedopušteno praviti pokuse na čovjeku.

³³ R. Ornstein, *The Psychology of Consciousness*. II izd. Penguin, London, 1986; A. Kenny, *The Self*. Marquette Univ. Press, Milwaukee, 1988; B. Janakov, *Psihologija samosvesti*, Beograd, 1988.

³⁴ S tim u svezi je zanimljivo Wittgensteinovo pitanje: Može li moja desna ruka nešto darovati mojoj lijevoj ruci (*Filozofska istraživanja*, t. 268, str. 123). Ta je darovnica nemoguća, jer su obje ruke jednako moje. U istosti nema razlike. Osobna se istovjetnost još bolje formira u odnosima (*Pastoral-Theologische Informationen*, br.1, g. 1984., str. 65).

- *Trajnost* postojanja u prostoru i vremenu što proizvodi stabilnost jastva. Svi se doživljaji osjećaju u njihovu slijedu, povezanosti i kontinuitetu. Tome pridonosi i mogućnost sjećanja. Memorija mi svjedoči da sam isti. Istovjetnost stvara koherentnost i konzistenciju jastva.

- Napokon je tu i posebnost ili *individualnost* čovječje osobe. Svaki je pojedinac neponoviv, fizički i psihički različit, potpuna jedinka za sebe (što se najbolje vidi kod međusobnog uspoređivanja, pa čak i kod blizanaca).³⁵

Te je bitne i opće konstante jastva sabrao u svojoj definiciji "jastvenosti" naš hrvatski filozof S. Zimmermann: "Ukoliko subjektivnu stranu svijesnog zbivanja shvaćamo kao trajno (konstantno) sobom istovetno jastvo, kojemu pripadaju svijesne pojave kao svom subjektu, zovemo ovo svijesno znanje o jastvu: jastvenost".³⁶ Jastvo snima svoj vlastiti psihogram.

Ego je činilac koji unosi red u kaos činjenica u nama i oko nas, kako reče C. Rogers: "Stvarnost postoji kao mnoštvo zbunjujućih činjenica, ali 'ja' daje strukturu mome odnosu prema realnosti".³⁷ Gledajući fenomenski, taj naš ego može biti: a) idealni Ja (kakav bi trebao biti), b) potencijalni (kakav bi mogao biti) te c) stvarni, tj. onaj kakav - nažalost - jest. Čini se da mi na Zapadu imamo previše razvijenu samo-svijest i samopoštovanje u usporedbi s pripadnicima drugih svjetskih kultura. To je samoštovanje neki *signum temporis* za antroposferu naše hemisfere.

Uloge jastva u životu

U životu nije ništa slučajno i besmisleno. Duševne konstante što smo ih upravo ustanovili anatomijom jastva imaju duboku svrhovitost i značajnu ulogu u ljudskome životu. Jastvo funkcionira kao drama u kojoj svako lice igra svoju ulogu.

Prva mu je uloga *snalaženje* u kaosu prirode te nalaženje svojega mjesta u njoj. Trudi se spoznati što je ono-samo u kolopletu zbilje. Najprije nastoji uočiti razliku između sebe i ostalog organskog i anorganskog svijeta što ga okružuje. Posebno ga zanimaju živi

³⁵ H. Drechsler, *Die Entdeckung des Individuums*. Müller, Salzburg, 1966; S. Milgram, *The Individual in a Social World*, Addison, Reading 1977; L. Dumont, *Essais sur l'individualisme*. Le Seuil, Paris, 1983; G. Simondon, *L'individu et sa genese physico-biologique*. J. Millan, Grenoble, 1995.

³⁶ S. Zimmermann, *Temelji psihologije*, Hrvat. Bogosl. Akademija, Zagreb, 1923., str. 51.

³⁷ K. Rodžers, *Kako postati ličnost*, Nolit, Beograd, 1985., str. 269.

organizmi u ljudskom i životinjskom liku. Prije svega se koncentrira na vlastito tijelo jer preko njega (osjetila) upoznaje svijet i ustanovljuje svoj identitet. Tjelesne i sjetilne percepcije pomažu mu u jastvenom *osvješćivanju*, tj. stjecanju svijesti o sebi (*I-ness, selfconcept, samosvijest*). Prvo se jastvo odnosi prema okolini čuvstveno (emotivno), zatim spoznajno (kognitivno) i najzad aktivno (konativno).

U fenomenskom polju vlastitog postojanja jastvo kao jezgra novoga bića čuti se okruženo novim i nepoznatim, često i prijetećim, pojavama oko sebe. U prvi se čas osjeća ugroženo od jačih sila i spontano se od njih *brani*. Najprije čuđenjem, strahom i plaćem, a s vremenom razvija i posebne obrambene mehanizme. Borba za samoodržanje mu je nametnuta, a mlado Ja je preuzima uzdajući se u zaštitu i pomoć majke, oca i drugih dobrohotnih lica u njegovoj blizini.

Jastvo ima ne samo obrambenu funkciju nego i afirmativnu ulogu. Ovo novo i razumno biće mora se i *dokazati* te opravdati svoju existenciju. Kako će se dokazati? Prije svega to čini unutar sama sebe homeostazom svojih unutarnjih snaga, čvrstom jastvenom ustrojbom (*selfconsistency*), uvježbavanjem tjelesnih kretanja, iskazivanjem zadovoljstva ili nezadovoljstva (osmijeh, plač), upozoravanjem na svoje osjećaje i potrebe, uklanjanjem neugoda i smetnji, a kada to sam ne može, traženjem pomoći. Najbolje se dokazuje kad prkosi, govoreći "neću" ili nešto kasnije "ja ću sam". Jastvo se želi afirmirati također i izvan sebe preuzimajući razne društvene uloge, npr. djeteta-mladića-djevojke, brata-sestre, oca-majke, učenika-učitelja, druga-prijatelja itd. Čak je i svaki čovjek prisiljen igrati istodobno više uloga. Obzirom na čud agresivni ulaze u svađe i sukobe, mlakonje izbjegavaju napore i obaveze, a tolerantni nastoje izmiriti sve u sebi i oko sebe.³⁸

Poput svoga Ja i jastvo se *razvija*, izgrađuje, raste i dopunjuje. Ono teži svom ispunjenju raznim putovima, bilo vlastitom inicijativom, bilo odgojnim utjecajem obitelji, škole, Crkve i društva uopće. Da postigne puno samoostvarenje (*selfrealization*) i rascvat, mora često posegnuti i za mjerama vlastitog svladavanja, odricanja, žrtve i stege (*selfregulation*). Plemenito jastvo nije nikad zadovoljno samim sobom i stalno hlepi za boljim i savršenijim. Stoga snuje planove, pravi projekte, donosi odluke, sublimira svoje porive i čezne za idealima (*ideal self*).

³⁸ L. Szondi, je takve tipove nazvao "Ich als Pontifex oppositorum" (Ich-Analyse, Bern, 1956., str. 152)

Konačno, zrelo jastvo je samo *odgovorno* Ja. Ono se može ostvariti jedino u slobodi, unutarnjoj i vanjskoj. Unutarnja sloboda omogućuje gospodstvo nad svojim nagonima i neurednim sklonostima, a vanjska nas čuva od prisila i društvenih spona. Jastvo postiže svoj zadatak - a to mu je moralna obaveza - kad uskladi svoju svijest i *savjest*. Da to postigne, još svoju savjest mora školovati u školi morala i etike.³⁹

Razvoj i zapreke jastvu

Freudov ego je na neki način trajno podjarmljen od superega. Međutim, nije tako. Ljudski "ego sum" želi sasvim izroniti iz ida, prerasti svoj nad-ja, pa postati "sur-sum", kako je to primijetio francuski filozof G. Marcel. Ni sursum ni superego ne smiju biti nad-ja u smislu Nietzscheova nadčovjeka, već u smislu punog, razvijenog i zrelog čovječstva. Za to se je pobrinula Providnost preko majke prirode. Novorođeno Ja se stalno razvija prema zrelosti i punoći. Kao što je Ja u razvoju tako je i njegovo jastvo u stalnom procesu rasta. Ono prvotno Ja, što ga je Allport nazvao "proprium" svakog pojedinca, trajno je "in statu nascendi", neprestano se rađa, preporuča i razvija. Prvobitno jastvo, najprije koncentrirano na sebe, sve više proširuje svoj vidokrug te pomalo osvaja i prisvaja svijet oko sebe (moja mama, moja kuća, moja lopta, moja škola, moja domovina itd.)

Put i faze razvoja našeg propriuma, tj. nuklearnog Ja, proučili su i opisali brojni fiziolozi, psiholozi i pedagozi. Ta je uzvojnja spirala silno zanimljiva, ali nemamo prostora za njezin opis. Jedino spominjemo najširu podjelu rasta na djetinjstvo, mladost, zrelost i starost. U svim tim fazama i njihovim podfazama ljudsko je Ja trajno, ustrajno, uporno i neizbrisivo, osim ako nije bolesno. Čak i u prvom djetinjstvu, još prije nego nauči izgovoriti "ja", to isto dijete znade reći "neću".⁴⁰ Poznat je djetinji prkos i samovolja, a u pubertetu narcizam, svađe s roditeljima i okolinom. Zorani lako izjednačuju svoj stvarni Ja s idealnim.⁴¹

³⁹ J. M. Hollenbach, *Sein und Gewissen*. Grimm, Baden-Baden, 1954; P. Chauchard, *Vladanje sobom*. Naprijed, Zagreb, 1968; J. Ellul, *Ethique de la liberte*. 2 sv. Paris, 1974; J. B. Lotz, *Person und Freiheit*, Herder, Freiburg, 1979; K. Wojtyła, *Person und Tat*, Herder, Freiburg, 1981; F. Wuketits, *Verdammt zur Unmoral?* Piper, München, 1993; A. Vukasović, *Etika, moral, osobnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.

⁴⁰ *Suvremena lingvistika*, br. 23-24, g. 1983., str. 44.

⁴¹ "Si l'ideal du moi se confond avec le moi, le sujet devient maniaque et reste aveugle par son narcissisme suicidaire" (T. Anatrella, *Le Supplement*, br. 150, g. 1984., str. 41).

Kroz sve to vrijeme svojeg afirmiranja jastvo nailazi i na pogodne i na nepogodne prilike. Lako i brzo se okreće prema ugodnome i s takvim se objektima rado poistovjećuje. S čime dijete raste s time se i sraste. No jednako tako, ako ne i više, Ja se u razvoju susreće s manje ugodnim objektima, često i s neugodnim, katkada i s neprijateljskim. Bezbrojne su smetnje i zapreke na njegovom razvojnom putu. Suvišno ih je i nabrajati.⁴² One traju kroz cijelo razdoblje života, sve do smrti, ali su u djetinjstvu i mladenaštvu mnogo opasnije za krhko Ja što se istom isćahurilo. U tim se taškim časovima Ja osjeti ugroženim u svom opstanku i razvitku, jer je svako biće po prirodi orijentirano na samoodržanje.

Ugroženo i bolesno jastvo

Ugroženo jastvo ulazi u borbu za samoodržanje. Na to ga sili opasnost za opstanak, dakle existencijalna ugroženost. Dapače, što je neko jastvo u sebi slabije, osjeća jači strah i ugrozbu. Točno je napisao K. H. Ditzer: "Što je manje Ja - to je jača tjeskoba i veća je potreba samopotvrđivanja".⁴³ Zbog toga se kod ugroženika pojavljuju bojazni, stresovi, strahovi, traume, kompleksi, neuroze, psihoze i neka druga patološka stanja. U prvi čas reakcija subjekta ide prema izbjegavanju objekata što ga ugrožavaju, ali ako mu to ne uspije, onda se nastoji prilagoditi neugodi i nepogodi. Jasno, neke su adaptacije uzaludne a neke promašene.⁴⁴ Namjesto gratifikacije jastvo doživljuje frustracije, izražene u raznim simboličkim i stvarnim psihosomatskim jadima. Česte i duboke frustracije vode i u puno duševno oboljenje.

No, prije nego ozbiljnu bolest, frustracije i nezgode znaju proizvesti izvjesne *deformacije* jastva, kojima je naš ego ionako po naravi sklon. Psiholozi ih nazivaju ego-modifikacije, ego-nastranosti, ego-oštećenja, ego-izopaćenja i sl. Obično je na prvome mjestu izopaćenje sebičnosti ili egoizma, koje gleda samo vlastitu korist. Još je gori egocentrizam koji se smatra središtem svijeta, a najčešće se izražava "prodavanjem ja-ja" ili ja-pa-jakanjem. Pravi egocentrizam ili

42 Ž. Bezić, *Razvojni put mladih*. II izd. UPT, Đakovo, 1989; *Lebendige Seelsorge*, br. 1-2, g. 1985., str. 44.

43 "Je kleiner das Ich - umsogrosser die Angst" K. H. Ditzer, u *Theologie der Gegenwart*, br. 4, g. 1991., str. 258.

44 E. H. Erikson, *Childhood and Society*. Norton, New York, 1950; H. Hartmann, *Ego Psychology and the problem of Adaptation*. Intern. Univ. Press, New York 1958.

egotizam nosi nešto đavolsko u sebi.⁴⁵ Blaži im je oblik narcizam, tj. zaljubljenost u sama sebe i svoj vanjski lik.⁴⁶ Oholost može ljude dovesti i do prave egolatrije, obožavanja jastva. Mitološka Hybris je poganska slika ljudske objesti, a judejska scena u Edenu (zmija: "Bit ćete kao bogovi!") izravno ukazuje na najveću napast ega. "Istočni" čovjekov grijeh jest upravo grijeh egolatrije. Naši su susjedi na Apeninima ispravno zaključili: katastrofa čovječanstva je počela kad je ljudski "io" postao "dio".

Kad sve te egološke deformacije i anomalije postanu trajne i uporne, i ako ego sav svoj cathexis uloži u njih, ovaj se pretvara u pathos i baca jastvo u različita patološka oboljenja, *duševne bolesti* (psihopatije). Obično se počne s bezazlenim neurastenijama, a završi se u neurozama, psihozama, megalomaniji (grandomaniji), histeriji, paranoji i raznim egomanijama. Jedna od njih je autizam ili solipsizam, kad se neka osoba zatvori u samu sebe i prekine svaku komunikaciju. Suprotna je mogućnost nametanje, hvalisavost, razmetljivost, pravdašenje, svadalaštvo i agresivnost. Poneki egomani dožive i raskol svoga ega (shizofrenija, *split-mind*). Na spolnoj razini se egotizam očituje u masturbaciji, onaniji i homoseksualnosti, odnosno lezbijstvu. To su samo neke učestalije forme solipsizma.⁴⁷

Zdravo jastvo

Potpuno je prirodno i razumljivo da ugroženo jastvo u svojim unutarnjim i vanjskim sukobima zauzima obrambeni stav. *Samo-odbrana* je urođeni i normalni pokušaj spasiti svoje zdravlje i opstanak. U toj borbi za голу existenciju ego se služi, svjesno ili nesvjesno, raznim obrambenim mehanizmima. Tu se opažaju uglavnom tri njegove taktike: potiskivanje neugoda u podsvijest (represija), povratak na prijašnje stadije razvitka, npr. djetinjstva (regresija, infantilnost) te nijekanje neugoda kao da ih nema (supresija). Pojedini obrambeni postupci su primjerice racionalizacija (mjesto pravih izmišljanje krivih razloga), projekcija (prebacivanje

45 Što svjedoče i poslovice: "U paklu gori samo Ja" (njemačka) i "Ako nisio vidio đavla pogledaj na svoj Ja" (arapska). Naše hrvatsko Ja je brat jaz-a, jazbina, jazovki i bezdanki, a prvi je rođak slovenskoga Jaz-a.

46 Ch. Lasch, *Narcistička kultura*. Naprijed, Zagreb, 1986. Original: *The Culture of Narcissism*. Norton, New York, 1979; A. Lowen, *Narzismus*. Kösel, München, 1984; Ž. Bezić, *Narcisovo krštenje (Vrelo Života, br. 4, g. 1987.)*.

47 V. E. Frankl, *Der Mensch auf der Suche nach Sinn*. 5. izd. Herder, Freiburg, 1976; L. Rigo, *Analisi del profondo e psicoterapia*. Il Fuoco, Roma, 1980; I. Nastović, *Psihopatologija Ega*. G. Milanovac, 1988.

svoje krivnje na drugoga), adaptacija (prilagođivanje) i sublimacija (manje vrijedne i nepoželjne porive usmjeriti višim vrijednostima).

Ako ugroženik opazi da je sam nedorastao za samopomoć, onda očekuje tuđu zaštitu. Obično je ne traži izričito, nego to pokazuje simboličkim ili neizravnim naznakama. Dovoljno pametan ili poučeni klijent obraća se stručnom savjetovanju (*counseling*) ako je vjernik, duhovnom vodstvu. U težim se krizama tuđa pomoć traži i dramatskim vapajima (samoubojica: "Ubit ću se", teški bolesnik: "Ubijte me"!). Najpoznatija stručna terapija za krize jastva danas je psihoanaliza. No ona nije jedina, postoje i drugačije metode duševnog liječenja: pragmatičke, grupne, etološke, klasičnog i operantskog kondicioniranja, logoterapija, desenzibilizacija, učvršćivanje ega, *bio-feed-back* terapija, kognitivna senzibilizacija i sl. Psihoterapija je neprestano u traženju efikasnijih metoda liječenja, a za najteže se slučajeve brine psihijatrija.⁴⁸

Naravno, za sprječavanje jastvenih deformacija i oboljenja najvažniji je *odgoj* ličnosti u ranom djetinjstvu, kad se ego nalazi u najdelikatnijoj fazi razvoja. Samo zdrav odgoj stvara zdravu osobu. To je prvenstveno obiteljski odgoj, zatim školski, vjerski, društveni i moralni općenito. Odgoj se ne smije pretvoriti u zapt, dresuru i tiraniju nad djetetom. Nije dosta "imati" slobodu, odgajanik treba da osjeti da je s t stvarno slobodan, jer je "usredišteno sebstvo" pravo sjedište slobode.⁴⁹ Nijemci lijepo kažu "In-sich-sein" jest "Für-sich-sein". Jedino slobodno Ja može biti zdravo Ja.

Svi dobri pedagozi moraju biti upućeni u psihologiju i osnove psihoterapije. U ozbiljnim se situacijama trebaju obratiti psihoterapeutima (dakako, onima pravim, ne pak šarlatanima). Svakom roditelju i odgojitelju, a to su svi nastavnici, mora biti poznato kako se daje ego-podrška, koja su glavna odgojna zastranjenja, kako se djetetu u poteškoćama omogućuje verbalizacija njegova problema. K tome je od silne važnosti stvarno poštivanje ljudskog dostojanstva djeteta (i ono je čovjek!) te još poznavanje općih norma izgradnje zdrave osobnosti. Naravno, sazrijevanje osobnosti traži i zdravu okolinu za odgoj.

Najbolji ustuk egoizmu, egocentrizmu i narcizmu jest *altruizam*. Dok je netko, osobito mlado biće, zaljubljeno samo u sebe, ni sam ne

⁴⁸ A. E. Beroin, S. L. Garfield, *Psychotherapy and behavior change*. Willey, N. York, 1971; A. Ellis, *Humanistic Psychotherapy*. Mac Graw Hill, N. York, 1974; X. Seron i dr. *La modifcation du comportement*. Dessart, Bruxelles, 1977; J. Cottraux, *Les therapies comportementales*. Masson, Paris, 1979; N. Cheshire, H. Thomaes (ed), *Self, Symptoms and Psychotherapy*. Willey, Chichester, 1987.

⁴⁹ R. May, *Psihologija i ljudska dvojba*. Naprijed, Zagreb, 1980., str. 200.

može biti sretan, niti će omogućiti tuđu sreću. "Samoljublje je najnesretnija od svih ljubavi", kazao je mudri Rochefoucauld. Sebični su ljudi nesreća sebi i društvu. Kršćansko shvaćanje bratstva među ljudima i naročito božansko sinovstvo svih ljudi i rasa jest najučinkovitiji uvjet altruizma. Nema bolje prevencije ni medicine od one Kristove: "Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe!"

U prilog zdravom jastvu još bih spomenuo jedan egološki i moralni imperativ: ljudsko jastvo treba ne samo puni rascvat ega (*selffulfilment*) nego i njegovu *askezu*. Sigurno jašiti može se samo na dobro treniranom konju. Inače će naš vranac dospjeti u klanac. Razborita askeza vlastitih nagona neizbježni je uvjet i zdravog jastva i zdravog društva. Pogotovo je ona apsolutni uvjet za uspon do Apsolutnoga Ja: "Ego/self mortification is the sine qua non to mystic union in all traditions".⁵⁰

SEBSTVO

Analiza jastva i proces jastvovanja doveo nas je do još jednog egološkog pojma - *sebstva*. Sa *sebstvom* zatvaramo naš egološki krug ili bolje trokut, odnosno egološko trojstvo. Na redu je dakle pitanje: što je to *sebstvo*?

Najprije moramo reći da je *sebstvo* i novi pojam i nova riječ. Doduše, već su i stari Heleni naslućivali ideju *sebstva*, što su izrazili i onim poznatim delfijskim natpisom "gnothi s' eauton". Istina je da se riječ "self" nalazi i u djelima J. Lockea, ali ne u današnjem smislu. D. Hume je odbacio entitet *sebstva*, jer da bi on mogao biti samo neko sjecište snopova svijesti, a ne njihov subjekt. Pa i danas neki psiholozi misle da je *sebstvo* samo neki psihološki konstrukt ili "distinctio rationis" bez temelja u stvarnosti.

Kao jezični izraz *sebstvo* u obliku povratne zamjenice "se" ili "sebe" postoji odvajkada u hrvatskom jeziku kao i u većini slavenskih jezika (ukrajinski *sebe*, ruski *sebja'*, polj. *siebie*, češ. *sebe*, slov. *sebe* i starosl. *sebe*). "Se" se može odnositi na tjelesne pokrete, kao prati se, kupati se, igrati se, ići-od-sebe i sl., a može izražavati i duševne stvarnosti: doći-k-sebi, biti-pri-sebi, biti-izvan-sebe. No to povratno Se može označavati i čitavu ljudsku osobu u psihosomatskom kontekstu: zvati se, ponašati se, smijati se, radovati se, moliti se i td. Apstraktna

⁵⁰ S. Jahadat, u *Journal of Ecumenical Studies*, br. 2, g. 1985., str. 298.

imenica "sebstvo" nastala je u novije doba pod utjecajem strane egološke literature.⁵¹

Uz hrvatsko nazivlje moramo spomenuti i englesko, jer je ono danas u općoj uporabi u znanstvenom svijetu. Englesko "I" je subjekt (*knower*), a kad sebe učini objektom mišljenja (*known*) postaje "me" (kao u hrvatskome me i mene, ali mi još imamo i sebe).⁵² Ovaj reflexivni odnos između ega i sebstva bio je poticaj za razvoj moderne ego-psihologije ili egologije. Engleska se zamjenica "self" pretvara u imenicu "the self" ili "the selfhood". Njemački je ekvivalent za self "selber", ali je konačno prevladao superlativni oblik "selbst".

Što (ni)je sebstvo

Već i stoga što je sebstvo novi pojam, razumljivo je da među psiholozima nema zajedničkog stava o njemu. Još je sve u stadiju traženja, proučavanja i provjeravanja. Iznijet ćemo samo neka poznatija mišljenja.

Premda se Marx nije bavio psihologijom sebstva (riječ mu je nepoznata), njemu je osoba općenito produkt društvenih odnosa. Pojedinaac se sa svojim sebstvom utapa u društvu. Društvenu teoriju ega su zastupali i neki psiholozi (G. J. McCall, R. H. Turner, M. Gl. Wiley, Sh. Stryker): sebstvo je odraz socijalnih odnosa i socijalnih uloga. Postoji reciprocitet struktura ega i struktura društva. Dakako da je čovjek, kao društveno biće, uvjetovan socijalnim milieuom, ali o nekom strukturalnom reciprocitetu ne može biti ni govora.

Ni Freud nije davao naročitu važnost sebstvu, on je stavljao ego pod dominaciju ida. U sukobima ida i superega strada jastvo i stoga stvara svoje obrambene mehanizme. Freudov sljedbenik Fromm dodao je pojmu ega još i "ich-selbst". Dok je ego nešto što se ima ("ich habe mich"), sebstvo je pravi subjekt existencije ("ich bin"), središte zbivanja.⁵³

Bivši frojdovac C.G. Jung dosta se je udaljio od učiteljevih pozicija. On je jako proširio domenu sebstva, u nj spada i podsvjest i svijest (ego) kao i ostali elementi psihe poput persone i sjene. Jung na

51 U Srbiji the self prevode imenicom "samstvo" (v. K. Rodžers, *Kako postati ličnost*, Nolit, Beograd, 1985., str. 67, 174).

52 "A self ('I') highly concerned with itself has a strong sense of 'me'" (K. Yardley, ed. *Self and Identity*. Wiley, Chichester, reprint. 1987., str. 15).

53 E. Fromm, *Die Revolution der Hoffnung*, Klett, Stuttgart, 1971., str. 94.

neki način divinizira "Selbst",⁵⁴ jer ga smatra arhetipskim entitetom, važnijim od ega. Kolektivna podsvijest je najdragocjeniji poklad sebstva, koje je pak središte osobnosti. Sebstvo je ukupnost svega psihičkoga u čovjeku.

G. H. Mead misli da jastvo i sebstvo nastaju razlikovanjem osobnosti među ljudima. Dijete najprije uoči tuđa Ja, a svoje tek na kraju. Sebstvo je u sebi zajedničko svima, ali je u svakome različito. "Self" je primarno, a sačinjavaju ga "I", kao subjekt gledan iznutra, i "the me" kao subjekt gledan izvana. Već time što Mead naglasuje društvenost sebstva, i nehotice daje na znanje da Ja ima biološko i osobno prvenstvo.

Tragom Freuda je krenuo H. Kohut, ali u svojim psihološkim djelima revidira stari freudovski "model nagona" te polazi dalje svojim putem. Po njemu sebstvo investira id u jastvo, a zatim u njegove poželjne objekte. Neke objekte djetinje sebstvo upija u sebe (majku, oca, hranitelje) i to su "selfobjects" ili "selfobject matrix", a druge koristi, ali se s njima ne identificira. Sebstvo je "središte inicijative i primanja dojmova", a ne ego. To je središte narcisoidno i osjeća se "veličanstveno". Ono ima potrebu "zrcaljenja" (*mirroring*) u drugima, i to kroz cijeli život.⁵⁵

Oslonom na Junga H. Schmid razlikuje ich i selbst. Selbst je korijen jastva kao nosioca osobnosti. Ja mora poštivati "sebe". G. W. Allport nije zadovoljan terminom self. Sve što mi inače pripisujemo egu, sebstvu, pa i cijeloj osobi, on to naziva "the proprium". Ovaj nije urođen, nego se stječe rastom i odgojem. Proprium je zapravo ljudska osobnost. C. R. Rogers smatra čovjeka svrhovitim i u sebi dobrim bićem, koje zamišlja sebe i svijet prema svom fenomenalnom polju. Premda je organizam potreban za afirmaciju jastva, ono stječe vlastiti pojam o sebi (*self*) najviše iskustvom i težnjom za idealnim sebstvom. Ovo se hrani sviješću o svom postojanju i o svom funkcioniranju.⁵⁶

54 "Sebstvo je Božja slika ili se barem ne razlikuje od nje" (C. G. Jung, *Aton: Researches into the Phenomenology of the Self*. Coll. Works of C. G. Jung, vol. 9, 2. izd. Princeton, 1968.).

55 H. Kohut, *Analiza sebstva*. Naprijed, Zagreb, 1950., str. 350.

56 G.W. Allport, *Patterns and growth in Personality*. Holt, N. York, 1961; A. H. Maslow, *Motivation and Personality*, Harper, N. York, 1970; C. R. Rogers, *On becoming a Person*. Houghton, Boston, 1961; R. C. Wylie, *The Self-concept*. Univ. of Nebraska Pr. 2 sv. Lincoln, 1974., str. 1978.

Sebstvo u sebi

Otapivši neke ekstremne stavove spomenutih teorija, suzivši suviše širine nekih njihovih pogleda, pojasnivši neke nejasnoće i sakupivši njihova biserna zrnca u vijenac ili u jedan logički trokut, usuđujemo se iznijeti najautentičniji pojam sebstva.

Kompletni pojam sebstva je zapravo jedno psihološko *trojstvo*. Ono naliči klasičnoj slici duše s njezine tri moći, a nije daleko ni od trojstvenosti Stvoritelja, na čiju smo sliku sazdani.⁵⁷ No, kako moderni znanstvenici ne vole stare apstraktne i religiozne izričaje, oni se radije drže empiričkog i profanog nazivlja. Sebstvo je upravo takav termin koji uključuje trojnost, ali bez spiritualističke "natruhe". Naime, sebstvo je jedan takav egološki troplet koji samo u trojnoj cjelini otkriva tajne svojega postojanja. Mi smo te nosive pletere već imenovali kao Ja, jastvo i sebstvo. Prisjetimo se nekih njihovih strukturalnih svojstava.

Ja-ego je biološki nukleus čovječstva, sama jezgra sebstva. Ono je *subjekt* misli, volje i osjećaja, izvorište ljudske djelatnosti (agens, aktor). Ego je integrirajući centar našeg bitka, njegovo izvorno *središte*. Ujedinitelj je cijeloga sebstva, ono što Nijemci zovu "Seelengrund". Ego je *stožer* oko kojega se u čovjeku sve okreće. Ja je substrat, tj. još neartikulirano jastvo.

Dok je jezgreno Ja još mutno i nerazgovjetno, prijelazom u **jastvo** postaje prozirno samome sebi. Sad je to Ja svjesno i svjestito, u prvom redu samosvjesno. Stoga naše Ja postaje sposobno za osjećaj i misao te za vlastitu *reflexiju*. Jastvo je dakle reflexivno Ja. Ono nije više samo potencija kao Ja, sad je subjekt "in actu". Sposobno je internalizirati okolinu i prema njoj se osjeća "veličanstveno" (Kohut).⁵⁸ Ono počinje razlikovati sebe od drugoga, te tako ulazi u *odnose*, najprije prema sebi samome. Jastvo je, dakle, već *artikulirano* i strukturirano Ja.

Kad odnos prema sebi zahvati svijest ega i njegova jastva, dolazimo do učinka koji se zove **sebstvo**.⁵⁹ Ono zaokružuje odnos

57 Bog se kune samim sobom (Hb 6: 13), jer nema s kime ni s čime drugim, ravnim njemu.

58 Prema nekim istraživanjima u američkim zatvorima čak i mladi delinkventi imaju o sebi visoko mišljenje.

59 C. Moustakas (ed), *The Self*. Harper, New York, 1956; J. Macmurray, *The Self as agent*. Faber, London, 1957; P. Lecky, *Self-Consistency*. Shoe String Press, 1961; C. M. Owens, *Discovery of the Self*. Christopher, Boston, 1963; R. D. Laing, *The divided Self*. Pelican, Harmondsworth, 1965; H. Kohut, *The Search for the Self*. Int. Universities Press, N. York, 1966; H. Kohut, *The Analysis of the Self*. Intern. Universities Pr. 1971; B. Williams, *Problems of the Self*. Cambridge Univ. Pr.

ega naspram samome sebi. Sad Ja, koje je dosad bilo samo subjekt, postaje ujedno i *objekt* vlastite reflexije. Ja je sad istodobno i subjekt i objekt ili "misao koja misli samu sebe" (Hegel). Ono englesko "I" sad je još i "me".⁶⁰ Jastvo postaje svjesno sama sebe. Stvara svoj vlastiti lik i sliku (*selfconcept*, *selfsentiment*, *sense of selfhood* i stiče *selfesteem*). Znalac psihol. nazivlja D. B. Bromley ovako definira *selfconcept*: "Način kako osoba-subjekt gleda na samu sebe, tj. njezin dojam o sebi ili njezin stav prema sebi".⁶¹ Sebstvo je način reflexivnog postojanja subjekta.

Sebstvo je dakle *slika* koju netko stvara o sebi, ogledalo je u kojem se ogleda, vlastito zrcaljenje. Na taj način svatko tka sliku svojega potencijalnog i priželjkivanog Ja (idealni ego), a ujedno vidi i defekte svojega stvarnoga lika (*feed-back from self*). Tko nije zadovoljan aktualnim sebstvom, sanja i planira buduću sliku, stvara idealnu viziju sebe i eventualno traži uzore i modele. Sebstvo omogućuje samokontrolu. Ako je jastvo artikulirano Ja, sebstvo je artikulirano jastvo, tj. jastvo u njegovoj punini i cjelini (*Gestalt*). Ono je "način doživljavanja samoga sebe" (Symonds).

Kako vidimo, sebstvo je jedinstveni psihički sustav sklopljen od dva manja podsustava: ega i jastva, a sebstvo je neophodni uvjet konačne cjeline što se zove osoba. Nu ovaj osobni sustav nije neko mrtvo stanje, nego živi *proces* što se odvija kroz cijeli život. Sebstvo je ujedno i zatvoreni i otvoreni sustav. Mora prije svega biti zatvoren (spoznaja unutarnje ustrojbe i kohezije te razlikovanje sebe od ostalih) da bi mogao postati otvoren svijetu. Ova je sebstvena zatvorenost istodobno i prozirna, protočna, prohodna te okrenuta i otvorena prema vani i stalnom stjecanju novih vizija i iskustava. Na naše sebstvo i osobstvo utječu okolina, obitelj, rod, grupa, vršnjaci, škola, Crkva i društvo.

1973; G. i R. Blanck, *Ego Psychology*. Columbia Univ. Pr. N.York 1974 (prev. na hrvatski u izd. Naprijed, Zagreb, 1985; J. L. A. Zurcher, *The Mutable Self*. Sage Publ. Beverley Hills, 1977; M. Rosenberg, *Conceiving the Self*. Basic Books, N. York, 1979; C. Taylor, *Sources of Self*, Harvard Un. Pr. Cambridge MA, 1989; H. Hartmann, *Ich-Psychologie*, Klett, Stuttgart, 1992.

60 "I view myself it is me which I see" (C. J. Adcock, *Fundamentals of Psychology*. 2. izd. Middlesex, 1964., str.115.

61 "Način kako osoba-subjekt gleda na sama sebe, tj. njezin dojam o sebi ili njezin stav prema sebi" (D. B. Bromley, *Personality Description in Ordinary Language*. 2. izd. Wiley, Chichester, 1978., str. 118).

Bezlično sebstvo?

U našem razmatranju dosad smo uvijek tijesno povezivali sebstvo i jastvo. Je li ta veza bitna i neraskidiva? Zar ne postoji i tzv. "bezlično" sebstvo? Tu odmah moramo primijetiti da je bezlično sebstvo besmisao. Sebstvo postoji samo tu gdje je neko Ja, tj. neko "lice" ili osoba. Ako nema lica, nema ni sebstva, koje je njegovo zrcalo. Stoga bi bilo bolje reći bezimeno sebstvo mjesto bezlično. Radi se naime o sebstvu koje nije apostrofirano poimence, kao zasebna osoba, već kao nešto zajedničko svim licima ili osobama. To je zapravo neko *kolektivno* sebstvo.

Kad se kaže "živi se, radi se, pjeva se" i slično, označuju se činjenice koje su zajedničke jednoj skupini ljudi ili cijelom čovječanstvu. Čini se nešto što "i svi drugi čine", pa nastupa neko izjednačivanje i homogenizacija. Govor i gramatika uopćavaju ono što je pojedinačno (stoga: se, one, on, man). Govori se bezlično i u prosjeku, pa dobivamo "prosječnu sadašnjost" (Heidegger). U njoj se utapa neko površinsko i bezimeno sebstvo koje je besmrtno: "Se nikada ne umire".⁶² Umire naime samo pojedina osoba, a ne nekakvo Se.

Sebstvo je "proprium" osobnosti, kako reče Allport. Ono čuva njezinu cjelinu i istovjetnost te inicira aktivnost. Ja (ego, I, moi, ich) djeluju više izvana i aktivno, a sebstvo više posredno i reflexivno (se, self, soi, selbst). Jastvo teži heteronomiji i djelu, a sebstvo više autonomiji i pasivnosti. Ja mislim i utoliko sam mišljen, ja osjećam i tako sam osjećajan, ja radim i na taj način sam radišan. Ne mogu biti mišljen bez nečije misli, voljen bez neke osobe ni radišan bez vlastita rada. Što je uostalom stidljivost ako ne obrana vlastite intime i sebstva?!

Ipak, osim personalnog i kolektivnog sebstva, može postojati i neka vrsta bezličnog sebstva, ali onda samo kao *bolest*. Liječnik i psiholog R. May veli da postoje ne samo normalni, nego i neurotični strahovi i tjeskobe. Takve tjeskobe mogu dovesti i do "osjećaja razosobljenja" zbog "ugrožavanja vrijednosti s kojima čovjek poistovjećuje svoju egzistenciju kao sebstva".⁶³ Kao posljedica oslabljenog sebstva kod bolesnika nastupa prepuštenost čulnom i fiziološkom načinu života.

M. Heidegger zapaža kako se "tubitak najprije i najčešće rastače u Se".⁶⁴ Takvo rastakanje sebstva vodi redovito u osobne krize, a

⁶² M. Heidegger, *Bitak i vrijeme*, 2. izd. Naprijed, Zagreb, 1988., str. 483.

⁶³ R. May, *Psihologija i ljudska dvojba*, Naprijed, Zagreb, 1980., str. 52 i 53.

⁶⁴ M. Heidegger, *ib.* 190.

katkada i do potpunog rascjepa svijesti te time do ozbiljnog podvajanja sebstva ili ličnosti. Takav se bolesnik nalazi u stanju shizofrenije, gdje gospodari razobličeno Se namjesto autentičnog sebstva.

A u koji se r o d može ubrojiti ljudsko sebstvo? Budući da se ljudi dijele po spolovima, a spolnost duboko obilježuje ljudsku osobu, razumljivo je da muškarci svoje Ja osjećaju kao muški Ja i muško sebstvo, a žene svoje kao ženstveni. A što je s hermafroditima? O tome nemamo istraživačkih podataka, ali se po svoj prilici osjećaju zbunjeno i nesigurno. No, tu ima i jedna jezična poteškoća. Muškarac može slobodno reći "moj" Ja ili "moje" Ja, ali jedna žena ne može kazati "moja Ja", unatoč tome što ova zamjenica ima ženski nastavak.⁶⁵

Kako gramatika ne pozna žensko sebstvo, koje nam rodovanje preostaje? Budući da je sebstvo ionako gramatički srednji rod, a da se izbjegne svaka, pa i verbalna, diskriminacija naspram žena, najbolje je da se i jastvu i sebstvu pripisuje *srednji rod*. S time se slaže i Heidegger kad je napisao lapidarnu rečenicu: "Tko je neutrum, Se".⁶⁶

Razvoj sebstva

Već nam je poznato da sebstvo nije zasebni entitet, nego treći sudionik egološkog trojstva. I kao što se prve dvije karike tog zatvorenog lanca nalaze u neprekidnom razvoju, jasno je da i sebstvo sudjeluje u istom razvojnom procesu.⁶⁷ Ja, kao primarni način postojanja, raste i niče iz nesvijesti, predsvijesti i podsvijesti do svog jastva. Jastvo je svijest o tom postojanju, svakim danom sve jača i jasnija. A sebstvo je cjelovita slika o vlastitom jastvu. Raste i buja kao samosvjest introspekcijom i reflexijom. Ja je izvor sebstva, a sebstvo je objektiv jastva.

Uz fizički rast organizma razvija se i duhovna dimenzija čovječstva. U djetetu se očituje najprije afektivni, zatim kognitivni i na kraju moralni napredak. Do 18. mjeseca života prevladavaju fiziološke potrebe, zatim se javljaju osjećajne reakcije i najzad jastveno-svijesne. Od osjećaja tjelesnosti napredak se penje preko jastva do sebstva stjecanjem vlastite slike o sebi i njezinim proširenjem na najbliže ljude i objekte oko sebe. Odrasli nastoje ovladati sobom i svijetom u kojem se kreću.

⁶⁵ Licentia poetica je dopustila francuskom pjesniku Paulu Valeryju da u poemi *La jeune Parque* stavi u usta Parke žensko Ja.

⁶⁶ Heidegger, ib. 144.

⁶⁷ R. Kegan, *The Evolving Self*. Harvard Un. Pr. Cambridge MA, 1982.

Kod prosuđivanja sebstva ljudi obično sebe procjenjuju prema svojim mislima, čuvstvima i namjerama (*covert behavior*), dočim drugoga procjenjuju po njegovim djelima i vanjskom vladanju (*overt behavior*). Sasvim razumljivo: sebe poznaš iznutra, a druge izvana, po vanjštini. Lakše je biti "dobar" u mislima i srcu nego na djelu. Mi se često podvajamo na moralnim raskršćima, kako ono reče Goethe: "Zwei Seelen wohnen in meiner Brust".

Sebesvjesno Ja se investira u prehranu, održavanje sebe, sticanje imanja i znanja, u zadovoljstvu življenja. To čini što na više ili manje svijestan i samozatajan način (*covert*), što pak otvoreno, očito i naočito (*overt*). Pri tome stvara već poznate nam slike o samom sebi u obliku poželjnog, idealnog i aktualnog sebstva. Poželjno ili moralno sebstvo je najbolje ocrtao u šest stadija L. Kohlberg: I. stadij: briga o sebi, strah i posluš, II. zadovoljavanje potreba uz tuđu pomoć, III. prilagođavanje grupi, IV. prihvaćanje reda u društvu, V. legalizam u ponašanju, VI. konačni vlastiti etički principi.⁶⁸

Kako vidimo, sebstvo nije neko umrtvljeno psihičko stanje, nego neprekidna i bogata životna *dinamika*, stalno u razvoju, stalno u akciji. Ono uglavnom zauzima četiri opća i već nam poznata stava u odnošajima prema svijetu: potiskivanje, prilagođivanje, sublimacija ili sukob. No to nisu samo vanjski sukobi s okolinom, oni se odvijaju i unutar samoga sebstva: između ideala i stvarnog ponašanja, u nejasnoj ljestvici tjelesnih i moralno-duhovnih vrednota te u zaprekama i teškoćama vlastitog razvoja.

Te vanjske i unutarnje poteškoće mogu postati uzrocima frustracija i duševnih bolesti u sebstvu, kako smo već vidjeli. Bez obzira na etiologiju bolesti, može se zbiti da razvitak ličnosti zapne, zaustavi se ili čak i regresira. Prema Philu Mollonu, s obzirom na zdravlje, samosvijest se očituje na tri načina: 1) kao normalna sebesvijest, tj. zdrava sposobnost introspekcije. 2) kao zbunjena sebesvijest, koja se pozna po sramežljivom i bolesnom osjećaju biti objekt tuđe (nesimpatične) pozornosti te 3) kompulsivno sebstvo s hipohondričnom i impulsivnom preokupacijom samim sobom.⁶⁹

Perspektive i analogije

Vratimo se zdravome sebstvu. Kako ono izgleda u odnosu na svoje prvotne elemente ega i jastva? A kako izgleda čitava cjelina sebstva? Budući da je sebstvo još uvijek prilično mutan pojam, poslu-

⁶⁸ L. Kohlberg, *Collected Papers*, Harvard School of Educ. Cambridge MA, 1974.

⁶⁹ K. Yardley, ed. *Self & Identity*, Reprint. J. Wiley, Chichester, 1987., str. 251.

žit ćemo se jednim slikovitim i analognim prikazom. Puno ustrojstvo i glavne funkcije sebstva mogli bi se prikazati na sljedeći način:

	1	2	3	4	5
Ja	potencija	autor	subjekt	reflektor	gledalac
Jastvo	Actus	autograf	predikat	reflektant	gledanje
Sebstvo	Actum	autogram	objekt	reflex	gledano

Ustrojba sebstva

Filozofski gledano, iz prve rubrike u tablici vidimo da je prvobitno Ja tek potencija koja se aktivira u jastvu i plodi sebstvom. U drugoj se rubrici vidi egocentričnost cijelog sustava sebstva, u kojemu je počelo svega Ja, koje preko jastva stvara svoj *image*, svoju sliku (*self-concept*). Iz treće je rubrike vidljivo kako se egološke i govorne strukture poklapaju. Ja je uvijek subjekt (nominativ), jastvo predicira djelovanje ega (glagol) u smjeru objekta (akuzativ), koji je u egološkoj dinamici zaokruženo sebstvo.

Ako se poslužimo metaforom svjetla, Ja je svjetlonoša, jastvo osvjetitelj, a sebstvo je reflex i odsjaj ega. Kako se čin gledanja ne može ostvariti bez svjetlosti, Ja je onaj koji ima oči, jastvo se s njima služi da bi prepoznalo najprije samo sebe, tj. svoje sebstvo. Gledajući sebstvo kao energiju, tad je Ja energent, a jastvo predstavlja energičnost i dinamiku. Po ovoj slikovitoj shemi postaje jasnije kako se ljudsko Ja ostvaruje u sebi, kako ispisuje svoj autogram, objektivira svoju subjektnost, pokreće jastvenu energiju i unutarnjim pogledom vidi sama sebe.

Naše se sebstvo dakle može promatrati iz raznih perspektiva, u kojima svaki aspekt promatranja ukazuje na psihičku sustavnost i funkcionalnost ljudske osobe u njezinim počelima. Dakako da su sve te egološke vizure moguće u metaforici i analogiji razumnog bića što se zove čovjek.

Prospektivni pogled

Vidjeli smo da je naše sebstvo troimeni troplet, i tu je najveći egološki zaplet. Sebstvo se naime stvara u odnosima, tj. u interakciji ega, jastva i njihove rezultante sebstva.

Upoznali smo ego kao izvorište, uporište, središte i stožer čitavog sebstva. Saznali smo da je jastvo reflexivno Ja, artikulirano kao subjekt djelovanja i odgovornosti. Razumjeli smo da je sebstvo učinak samospoznaje kao unutarnji objekt i objektiv jastvovanja.

Dakako, sebstvo održava odnose i s vanjskim svijetom, ali o tome drugom zgodom.

Da ne bismo ostali samo na introspekciji sebstva, tj. na čisto teorijskoj razini, bacimo sasvim kratak pogled na praktične zadaće sebstva u sadašnjem času, a za bolju budućnost i svoj osobni boljitak.⁷⁰

Prva nam je zadaća još temeljitija *samospoznaja*. Ne mislimo samo na introspekciju već i na suvremene empirijske metode znanstvene psihologije.

Druga nam je zadaća *samoostvarenje* u duhu humanističke i personalističke psihologije. Pri tome ne mislimo da se svaki pojedinac izgrađuje sam samcat, nego da stvarno radi na formaciji sama sebe, pa i uz tuđu pomoć. Neće to drugi učiniti bez našeg osobnog zalaganja.

Treća nam je dužnost *samokontrola*, bez koje bi naše zalaganje moglo poći krivim putem. Tu spada ne samo ispitivanje svijesti, nego još više ispit savjesti, tj. svojeg čudorednog vladanja. Pravi je vladar tek onaj koji znade vladati sam sobom.

Konačno, svaki je čovjek obavezan, sve do svoje smrti, i na vlastiti *samoodgoj*. Onaj odgoj u djetinjstvu i mladenaštvu nije dostatan, on se mora produžiti kroz cijeli život. Čim se netko počne smatrati savršenim, gotovo je s njegovim napretkom.

Završavam s jednom usporedbom iz lauretanskih litanija. Ako želimo da nam jastvo i sebstvo budu "toranj bjelokosni", prije toga moramo biti "škrinja zavjetna" u kojoj ćemo čuvati sve naslijeđeno blago prošlih pokoljenja da bismo mogli postati "kuća zlatna", u kojoj je ugodno boraviti.

Kao što je pužu njegova školjka njegova kućica, tako je i svakom "mužu" njegovo sebstvo njegov zavičaj, a ne tamnica.

EGO, SELF AND SELFHOOD

Summary

The problem of selfconcept in psychology is a very interesting one. It is especially interesting for reasonable man. First of all considers the Author this question from different aspects, mostly from psychological and psychoanalytic perspectives. He is displaying the most familiar theories about emerging, development and structures of

⁷⁰ O čovjeku kao osobi također namjeravamo pisati.

ego. The Author is trying to introduce more light into this opaque terminology of egology by interpreting ego as the hinge and subject of the self, the self as a reflexive agent of I-ness and the selfhood as an object and selfconcept of person (the me).